

В. Тацій, президент Академії
правових наук України, академік
НАН України

Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку

Здобуття у 1991 році Україною незалежності стало підґрунтям для формування фундаментальних засад суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової державності в Україні. Історичний вибір України поставив перед вітчизняними ученими-правознавцями надзвичайно складні завдання по розробці та науковому обґрунтуванню власної стратегії державного будівництва, реформуванню системи національного законодавства та практики його застосування, які були б зорієнтовані на європейські політико-правові стандарти, передусім — забезпечення та охорону прав, свобод і законних інтересів громадян.

Розробка нового законодавства, визначення перспективних напрямків його реформування передбачали не тільки підвищення його наукового рівня, вивчення досвіду правового регулювання інших держав, а й забезпечення системності і координації при прийнятті законодавчих та інших нормативних актів, що покликано забезпечити внутрішню несуперечливість законодавства і таку його найважливішу якісну характеристику, як стабільність.

Проте концептуальні напрямки розбудови демократичної, правової держави часто-густо «губилися» на рівні повсякденної й конкретної правової роботи. На той час в Україні були відсутні спеціалізовані науково-дослідні інститути щодо наукового забезпечення законотворчості, давали про себе знати традиції недооцінки ролі юридичної науки, які склалися історично. Як результат — можливості впливу юристів на хід правової реформи були мінімальними, незважаючи на досить значний науковий потенціал. Так, у вищих навчальних закладах, наукових установах, правоохоронних органах України працювали близько 200 докторів наук, професорів, понад 800 кандидатів наук, доцентів, десятки тисяч юристів-практиків, але всі вони були роз'єднані, а тому й їх вплив на життя суспільства і держави був недостатнім.

З огляду на виняткову відповідальність юридичної науки і практики ставала все більш очевидною нагальна потреба об'єд-

нання всіх юристів-науковців в інтересах будівництва правової, демократичної, соціально орієнтованої державності в Україні. Саме для проведення фундаментальних наукових досліджень у галузі держави і права, комплексного розвитку правової науки, наукового забезпечення правотворчої діяльності державних органів, вивчення та узагальнення механізмів реалізації законодавчих актів, інтеграції академічної, вузівської та галузевої правової науки, подолання ізольованості та роз'єднаності правових досліджень, забезпечення їх координації і взаємоузгодженості, формування пріоритетних напрямків правових досліджень за ініціативою юридичної громадськості була створена Академія правових наук України. Таким чином, з 1992 р. Академія почала свою діяльність на громадських засадах.

У липні 1993 року Указом Президента України вперше на пострадянському просторі було створено спеціалізовану наукову установу — Академію правових наук України як наукову організацію в галузі держави і права, засновану на державній власності, що покликана забезпечувати комплексний розвиток правової науки, проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, виконання замовлень органів державної влади щодо розробки основ наукової і правової політики, наукову експертизу проектів законів та інших нормативно-правових актів, наукове забезпечення правотворчої діяльності органів державної влади, дослідження механізмів реалізації законодавства.

Сьогодні Академія правових наук поєднує в п'ятьох відділеннях — теорії та історії держави і права, державно-правових наук і міжнародного права, цивільно-правових наук, екологічного, господарського і аграрного права, кримінально-правових наук — провідних вітчизняних спеціалістів в галузі держави і права — 32 дійсних члени (академіки) і 56 членів-кореспондентів, має у своєму складі п'ять науково-дослідних інститутів — Державного будівництва і місцевого самоврядування, Приватного права і підприємництва, Інтелектуальної власності, Фінансового права, Вивчення проблем злочинності, Науково-дослідний центр правової інформатики, сім наукових лабораторій у Харкові, Києві, Донецьку, Львові.

Десятий рік діяльності Академії правових наук свідчить про її непересічний внесок у розробку правової бази здійснюваних реформ. Члени Академії активно працювали в робочій групі по розробці проекту Конституції України, внесенню змін до Кон-

ституції України 1996 року за результатами Всеукраїнського референдуму (2000 р.). Академія активно співпрацює з комітетами Верховної Ради України, Кабінетом Міністрів України, Конституційним Судом України, Верховним Судом України, Генеральною прокуратурою України, Міністерством юстиції України, Міністерством внутрішніх справ України та іншими правоохоронними відомствами. Високий рівень цього співробітництва дає підстави для висновку про те, що учені Академії правових наук України роблять усе від них залежне, щоб практично жоден закон в Україні не розроблявся і не приймався без наукового обґрунтування. Найпомітнішими результатами цієї співпраці є: Кримінальний кодекс, прийнятий 4 квітня 2001 року, Цивільний і Господарський кодекси, прийняті у 2002 році, проекти Кримінально- та Цивільного процесуальних кодексів та ін.

Основним змістом роботи в галузі загальної теорії держави і права є створення методологічної та теоретичної бази державотворення і формування системи національного права. Ця робота здійснювалася на базі використання як національних історичних традицій, так і зарубіжного досвіду. Водночас необхідність розробки проекту Конституції незалежної України вивела на перший план проблеми, пов'язані з оптимізацією побудови системи державних органів України, визначенням принципів їх діяльності, міри наступності та оновлення у розвитку державно-правових інститутів, змістом, обсягом і гарантуванням прав і свобод громадянина. Практична загостреність таких теоретичних досліджень особливо послідовно простежується в ході конституційного процесу, який триває безперервно з 1992 р.

Як в процесі підготовки Конституції України, так і протягом всього перехідного періоду надзвичайно гостро стоїть питання докорінної перебудови світоглядної бази наукових досліджень. Поступово долаються такі властиві минулому вади, як вульгарний економізм, намагання одержавлення всього суспільного життя, погляд на людину як на гвинтик державної машини, безапеляційне проголошення пріоритету суспільних інтересів над особистими, підхід до всіх проблем виключно з класових позицій. Теоретична база досліджень значно збагатилась за рахунок звернення до класичної юридичної спадщини, подолання механічного поділу всіх юридичних шкіл і течій минулого на прогресивні і реакційні. Зусилля багатьох учених спрямовуються на аргументоване збагачення власних кон-

цепцій матеріалами, висновками і положеннями, що нагромаджені попередніми поколіннями українських і зарубіжних юристів, а також на базі розвитку порівняльного правознавства.

Набула розвитку методологічна функція теорії держави і права. Головними методологічними орієнтирами сучасних теоретичних досліджень стають загальнолюдські принципи: пріоритет прав особи, свободи, рівності, гуманізму, справедливості. Це зумовило недостатність зведення наукових методологічних підходів виключно до механістичного оперування окремими категоріями і вимогами матеріалістичної діалектики. Формуються нові наукові напрями і підходи, які одержали назву філософії права, соціології права, аксіології права, правової антропології, правової конфліктології, порівняльного правознавства. Згодом деякі з них стали спиратися на власний предмет дослідження, перетворюватися на самостійні галузі юридичної науки. Велике значення для розвитку правознавства має реабілітація догматичного методу дослідження, який вимагає всебічної логічної обробки теоретичних і практичних матеріалів з метою виокремлення різних юридичних понять, створення понятійних рядів, формулювання відповідних визначень, проведення класифікацій юридичних явищ.

Проте сучасний рівень допомоги науки практиці законотворчості та правозастосування навряд чи можна визнати задовільним. Хоча Верховна Рада України прийняла понад 2000 законів, багато з них не відповідають сучасним вимогам, більша їх частина стосується внесення поправок та змін у чинне законодавство, не завжди на належному рівні знаходиться якість законів, оскільки в їх тексті зустрічається чимало порушень законодавчої техніки. У цьому плані слід підкреслити, що з метою якісного поліпшення рівня наукового забезпечення законотворчості Президія Академії правових наук України вийшла з пропозицією щодо забезпечення підпорядкування Інституту законодавства Верховної Ради України з питань науково-методичного забезпечення Академії правових наук України.

Ретельного дослідження потребує ціла низка питань, серед яких одне з найголовніших – принцип верховенства права, визначення шляхів його реалізації, співвідношення з верховенством закону. Сучасному уявленню про зміст цього конституційного принципу заважають залишки суто позитивістського підходу до розуміння права, за якого воно розглядалося лише як суб'єктивне

явище, в результаті чого заперечувалась його незалежність від держави. Проведені наукові дослідження доводять, що покликанням права стає втілення справедливості, утвердження та найбільш ефективний захист прав людини і громадянина. Тому одним із найважливіших здобутків загальної теорії держави і права є створення багатоаспектної теорії прав людини.

Перспективи розвитку історико-правової науки полягають в її обґрунтуванні більш сучасною методологічною базою, посиленні використання досягнень загальноісторичної науки, знов відшуканих джерел щодо окремих історичних подій. Обґрунтованими висновками повинні завершитись дебати щодо підстав періодизації історії держави і права України, форми Української держави на різних етапах її існування, зокрема держави Богдана Хмельницького. Це повністю стосується і дискусій з проблем юридичної природи організації козацького товариства, держави часів Скоропадського, Директорії, радянського періоду, щодо закономірностей державно-правового розвитку. В зв'язку з тривалим протистоянням різних наукових підходів до дослідження принципів проблем вітчизняної історії держави і права назріла нагальна потреба скликання Всеукраїнської наради з питань історії державно-правового розвитку України.

Зусилля членів відділення — фахівців з конституційного права — були спрямовані на вирішення актуальних проблем становлення і розвитку конституціоналізму в Україні, поваги до конституційних приписів і засад конституційного ладу, формування теорії конституції, конституційно-правової відповідальності, тлумачення норм Конституції і законів України, конституційного статусу людини і громадянина, правового становища органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Особливе значення приділялося питанням теорії конституції, реалізації на практиці конституційних норм, додержанню і охороні Конституції України, ролі в цьому процесі органів державної влади. В науковому аспекті проаналізовані чинники, що впливають на процес реалізації норм Конституції на сучасному етапі. Розкриваються принципи, способи, межі, стадії і процедури тлумачення Конституції і законів України, співвідношення офіційного і неофіційного тлумачення конституційних приписів, роль доктринального тлумачення, діяльність Конституційного Суду України по тлумаченню Конституції і законів України, проблеми і труднощі, які при цьому виникають.

В умовах становлення вітчизняного конституційного права вченими-конституціоналістами була привернута увага до концептуальних засад цієї галузі. Ґрунтовно аналізувалися питання поняття, предмета і методу конституційного права, нормативна природа конституційних норм, їх юридична сила, специфіка їх структури, безпосередня дія. Акцентується увага на важливості стабільності норм Конституції України для сталого розвитку держави і суспільства. Розкриваються головні конституційно-правові інститути, особливо інститут основ конституційного ладу, суб'єкти і об'єкти конституційних правовідносин, колізії в конституційному праві, тенденції розвитку конституційного права України на сучасному етапі.

В останні роки вчені-конституціоналісти відділення висвітлюють у своїх працях можливості логічного, системного, порівняльно-правового, історичного, соціологічного, статистичного та інших методів аналізу конституційно-правових процесів. Розширюється діапазон наукових досліджень, зокрема аналізуються конституційно-правові проблеми забезпечення національної безпеки України, конституційної відповідальності, розв'язання державно-правових конфліктів, становлення конституціоналізму, конституційно-правові питання становлення громадянського суспільства, забезпечення конституційної законності.

Для сталого конституційного розвитку України істотне значення має належний рівень правової культури суб'єктів конституційно-правових відносин. Відповідно приділялася належна увага конституційним засадам формування правової культури. При цьому аналізувалися питання правової культури з позицій розвитку конституційного процесу в нашій державі, формування правової культури юридичних кадрів, проблеми юридичної освіти як юристів, так і пересічних громадян. Правова культура розглядається і в аспекті реалізації в Україні правової реформи, аналізуються чинники деформації правосвідомості, правовий нігілізм, правовий ідеалізм, акцентується на тому, що деформація правосвідомості впливає на втілення норм Конституції в життя. В працях учених-конституціоналістів велика увага приділялася правовому статусу людини і громадянина, проблемам громадянства, гарантіям і механізмам захисту прав особи.

В роботах науковців аналізувалися проблеми конституційно-правового статусу органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Об'єктами ґрунтовних наукових дослід-

жень стали насамперед питання статусу Верховної Ради України, Президента України, Конституційного Суду України, у меншій мірі – Кабінету Міністрів України, органів суду і прокуратури, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рахункової палати. Недостатньо проаналізовано конституційні засади організації та функціонування органів місцевого самоврядування, співвідношення їх функцій і повноважень з місцевими державними адміністраціями.

Є необхідність продовжити теоретичний аналіз конституційно-правової відповідальності, конституційної законності; недостатньо проаналізовані і питання функціонування форм безпосередньої демократії (насамперед виборів і референдумів). Так, великий блок проблем, що потребують свого вирішення, виникає у зв'язку з дією принципу поділу влади. Конституційне закріплення поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову гілки ставить питання про те, чи входить до їх складу влада Президента України, Конституційного Суду, прокуратури, чи мають право на існування моделі окремих президентської та контрольної гілок. Необхідний пошук оптимального шляху реконструкції існуючої системи стримувань і противаг для встановлення міцної рівноваги між гілками влади. Основою вирішення цих питань є конструювання такої теоретичної моделі поділу влад, яка б забезпечувала розвиток держави і суспільства у бік побудови їх на основі розгорнутої демократії та суспільної єдності.

Багато теоретичних проблем перед науковцями ставить проведення конституційної реформи, яка спрямована на підвищення підконтрольності влади народу, забезпечення злагодженого і ефективного функціонування державного механізму, спільної відповідальності парламенту та уряду за зростання соціально-економічного потенціалу країни, добробуту кожного громадянина.

Фахівці у галузі адміністративного права брали активну участь в розробці і науковому супроводженні адміністративної реформи, були організаторами проведення багатьох науково-практичних конференцій, присвячених проблемам цієї реформи. В їх наукових напрацюваннях переважне місце було відведено розгляду ключових інститутів виконавчої влади і адміністративного права, що зумовлено завданням системного втілення в життя адміністративної реформи. З огляду на завдання реформи в наукових роботах основний акцент робився на постановці і розв'язанні

проблем, пов'язаних з якісним поліпшенням організації та діяльності системи органів виконавчої влади, їх взаємодії між собою, оптимізації розмежування між ними компетенції. В працях адміністративістів даються ґрунтовні пропозиції щодо створення умов для забезпечення пріоритетності законодавчої регламентації компетенції, організації і функціонування виконавчих органів. Звертається увага на необхідність посилення гласності, відкритості роботи цих органів, їх посадових осіб та забезпечення публічного контролю з боку громадськості за діяльністю виконавчих органів, на шляхи підвищення ефективності державного управління, посилення відповідальності органів виконавчої влади, їх посадових осіб за прийняті ними рішення, дії або бездіяльність перед громадянами, іншими суб'єктами адміністративно-правових відносин, права яких було порушено.

В останні роки фахівці-адміністративісти значну увагу приділяли стратегічним напрямам реформування державної служби в Україні з урахуванням трансформаційного етапу розвитку нашої держави і суспільства, ґрунтовно аналізували питання концептуальних засад державної служби як правового інституту, основні шляхи її вдосконалення на сучасному етапі, понятійний апарат щодо цієї тематики, зміст інституту проходження державної служби, проблеми правової регламентації поведінки державних службовців.

У результаті демократизації суспільства в межах адміністративних відносин розвиваються нові відносини, які складаються в процесі надання органами виконавчої влади управлінських послуг громадянам і юридичним особам. Тому є необхідність у ґрунтовному науковому осмисленні правової природи таких послуг; виробленні загальноприйнятої позиції щодо самого поняття «управлінські послуги». В світлі адміністративної реформи є необхідність більш глибокого осмислення і наукового обґрунтування поняття адміністративного договору. Актуальність розробки тематики адміністративних договорів в Україні сьогодні зумовлюється перетворенням відносин власності, скасуванням планового розподілу ресурсів, демократизацією відносин між суб'єктами права.

Актуальною проблемою адміністративного права є вдосконалення системи і структури центральних органів виконавчої влади. Є необхідність у виробленні ґрунтовних наукових напрацювань щодо класифікації цих органів, визначення найбільш оптималь-

них організаційно-правових форм діяльності органів виконавчої влади «зі спеціальним статусом» у механізмі державного управління. Сьогодні об'єктивно назріла необхідність ввести в дію Закон «Про Кабінет Міністрів України», законодавство про міністерства, центральні органи виконавчої влади, підвищити роль закону як нормативно-правового акта в регулюванні відносин в адміністративно-правовій сфері. Важливою є проблема організації та оновлення змісту державного контролю в системі органів виконавчої влади. Реформування цього контролю має відповідати ідеології проведення адміністративної реформи. Зміст такого контролю полягає у підвищенні рівня організованості в управлінській діяльності і відповідальності посадових осіб, забезпеченні системності і цілеспрямованості управлінської діяльності.

Слід акцентувати увагу на подальшій розробці найбільш актуальних проблем цієї галузі національної правової системи. До таких, зокрема, належать: принципи адміністративного права; сучасні методи і форми управлінської діяльності; участь громадян в управлінні і адміністративно-правовий захист їх прав, свобод і законних інтересів у цій сфері; розвиток теорії адміністративно-процесуального права; кодифікація адміністративного законодавства та її вдосконалення, в тому числі законодавства про адміністративні правопорушення; темпи і тенденції проведення адміністративної реформи; шляхи підвищення ефективності контрольної діяльності органів виконавчої влади; реформування місцевих і центральних органів державної влади, вдосконалення їх компетенції; питання правового статусу державних службовців; проблеми становлення адміністративно-процесуального права. Слід ураховувати, що проблема адміністративної юстиції сьогодні вийшла і за межі адміністративно-правової і значною мірою стала конституційною.

На сьогодні об'єктивно необхідною є чітка концепція адміністративного права, що пов'язано насамперед зі станом конституційно-правового регулювання суспільних відносин. У цілому слід звернути увагу на понятійний апарат адміністративного права, що має істотне значення для подальшого розвитку цієї галузі національної правової системи. Недостатня розробка понятійного апарату і головних напрямків розвитку даної галузі права є чинниками, що стримують новелізацію адміністративного законодавства і практики правозастосовної і правоохоронної діяльності органів виконавчої влади.

Все більш актуальною стає проблема кодифікації адміністративного права. Хоча їй і присвячено деякі наукові праці українських учених-адміністративістів, але складність цієї проблеми вимагає продовження її дослідження. Це пов'язано насамперед з тим, що істотні соціально-економічні і політико-правові перетворення, які проводяться в Україні, зміна місця і ролі держави в життєдіяльності суспільства, визнання на конституційному рівні прав людини як найвищої соціальної цінності ставлять перед вітчизняною наукою адміністративного права низку нових актуальних проблем, які потребують свого адекватного вирішення. Завданням такої кодифікації стають розвиток і зміцнення правових основ у сфері державного управління в Україні. Проблеми, що пов'язані з кодифікацією адміністративного права України, потребують, безумовно, комплексних і фундаментальних наукових досліджень. Слід при цьому враховувати, що в зв'язку з тим, що адміністративне право має численні адміністративно-правові норми, то неможливо провести кодифікацію даної галузі права в одному кодифікованому акті, як це має місце у цивільному або кримінальному праві.

В центрі уваги фахівців у галузі конституційного і адміністративного права знаходяться проблеми місцевого самоврядування. Перш за все, це стосується найважливіших складових організації та діяльності органів місцевого самоврядування: системи і побудови, територіальних, матеріально-фінансових і правових основ, повноважень. Вирішення цих проблем нерозривно пов'язане зі створенням правових основ місцевого самоврядування. Доцільно розробити та прийняти низку законів: нову редакцію Закону про місцеве самоврядування в Україні, Закон про адміністративно-територіальний устрій, Закон про територіальну громаду, окремі закони про обласну, міську, сільську (селищну) раду, Закон про об'єднання місцевих рад, Закон про комунальну власність, закон про місцевий бюджет та ін.

Сучасний етап розвитку країни пов'язаний з певними змінами фінансових інститутів. Істотна перебудова торкнулася бюджетної системи, оподаткування, фінансового контролю, обігу валютних цінностей. Майже всі ці питання знаходяться в сфері уваги фахівців фінансово-правової галузі. Разом з цим фахівцям з фінансового і податкового права слід зосередити увагу і на перспективних проблемах, які поки що не знайшли адекватного відображення. Перш за все йдеться про проблеми загальної ча-

стини фінансового права. Бурхливий розвиток окремих інститутів (бюджетне, податкове, банківське право) має базуватися і на відповідних загальнотеоретичних дослідженнях, присвячених системі фінансового права, правовідносинам тощо.

Залишились проблеми і в бюджетному праві. Важко уявити, щоб вони були вичерпані через два роки після прийняття першого кодифікованого акта фінансового законодавства – Бюджетного кодексу. Науково не розроблені питання місцевих бюджетів, міжбюджетних відносин тощо. Прийняття Податкового кодексу України має вирішити низку проблем, але робота над ним триває понад сім років і незалежно від цього найближчим часом необхідним є вирішення проблеми інституту майнових податків (податку на нерухомість в Україні досі немає, хоча він і закріплений в Законі України «Про систему оподаткування»), якісного розвитку потребує інститут податкового представництва, консолідації в податковому праві. Перспективним вважається дослідження комплексних галузей законодавства, що регулюють банківську діяльність, ціноутворення тощо. Вельми важливим напрямком досліджень здається взагалі узагальнення окремих фінансово-правових інститутів, подолання колізій як у фінансовому законодавстві, так і на рівні міжгалузевих відносин, формування єдиної, науково обґрунтованої бази досліджень.

В умовах становлення України як незалежної і суверенної держави істотно підвищується роль міжнародного права як галузі і науки міжнародного права у відстоюванні національних інтересів нашої держави, утвердженні України як повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Розвиток зв'язків України з країнами СНД, іншими міждержавними утвореннями ставить низку актуальних питань перед фахівцями з міжнародного права. Проблеми глобалізації в світі, європейський вибір України, необхідність узгодження вітчизняного законодавства з європейським, міграційні процеси, питання міждержавних кордонів після розпаду СРСР потребують розширення діапазону наукових досліджень у цій галузі права.

На сьогодні у міжнародному праві є досить широкий спектр наукових проблем, які необхідно ґрунтовно аналізувати. Серед них одна з пріоритетних – міжнародно-правове забезпечення безпеки людини. Повноцінне її забезпечення йде по лінії договірно-правового закріплення прав і свобод людини, рівноправності і недопустимості дискримінації за ознаками мови, релігії,

національності і віросповідання. Це загальновизнані положення сучасного міжнародного права, зафіксовані у Статуті ООН, Декларації з прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1996 р. Актуальними в міжнародному праві є проблеми боротьби з міжнародним тероризмом, наркобізнесом. Важливим чинником у справі протистояння світового співтовариства наркотизму є уніфікація національного законодавства в сфері боротьби з організованою злочинністю (включаючи наркобізнес) і корупцією.

Науково-дослідницька діяльність відділення цивільно-правових наук Академії спрямована на науково-теоретичне обґрунтування законотворчої діяльності незалежної України в галузі особистих немайнових і майнових відносин фізичних і юридичних осіб в умовах переходу до ринкової економіки. Одним із основних напрямків наукової діяльності членів відділення була робота з розроблення проектів нових кодексів України: Цивільного, Господарського, Сімейного, Цивільного процесуального і Трудового. Члени відділення цивільно-правових наук брали участь у розробці багатьох інших проектів законодавчих актів України: законів України «Про власність», «Про підприємництво», «Про підприємницьку діяльність», «Про цінні папери», «Про господарські товариства», «Про інтелектуальну власність» тощо.

Цивільно-правові науки в найближчі 5–10 років мають своїм основним завданням вироблення та формування концептуальних моделей майбутнього цивільного законодавства, передусім на основі наукових цивільно-правових прогнозів хоча б на близьку перспективу, дійової координації цивільно-правових досліджень, досягнення належної організованості і спрямованості наукового забезпечення цивільно-правової законотворчості, реалізації міжвідомчих наукових планів та дослідницьких проектів, спільного видання наукових праць, систематичного проведення наукових та науково-практичних конференцій, постійно діючих семінарів, «круглих столів» тощо.

Одним із основних напрямків наукової діяльності у сфері цивільно-правових наук має стати впровадження у цивільно-правову законотворчу діяльність передових досягнень світової правової науки і досконалої правотворчої та нормопроектувальної техніки. Наведені чинники зумовлюють необхідність налагодження постійних інформаційних і творчих зв'язків про-

відних вітчизняних наукових цивільно-правових центрів з зарубіжними науковими цивільно-правовими структурами з метою вивчення проблем створення спільного правового простору країн СНД, адаптації його до правового простору Європейської співдружності, імплементації норм міжнародного приватного права у законодавство України.

Пріоритетними напрямками наукових досліджень у сфері цивільно-правових наук є: проблеми методології приватного права, перспективи удосконалення цивільно-правового законодавства України, прогнозування розвитку цивільно-правових відносин у суспільстві, порівняльне правознавство у галузі цивільно-правових наук, проблеми імплементації європейських норм права у цивільне законодавство України. Дослідження проблем приватного права підтверджує їх актуальність у світлі трансформації соціально-економічних відносин в Україні на основі принципів демократизації, рівноправності, справедливості та на засадах формування ринкової економіки сучасного європейського рівня. На сьогодні найбільш нагальними проблемами приватного права є такі: розробка проблем методології приватного права як цілісного системного явища, що вимагає застосування сучасних загальнофілософських та світоглядних підходів до його дослідження; визначення співвідношення публічно-правової і приватноправової сфер регулювання, яке має бути сформульовано з максимальним урахуванням висновків теоретико-правових досліджень законодавства України та практики правореалізації; окреслення меж та перспектив застосування приватного права, що з необхідністю вимагає вдосконалення методологічних підходів та підвищення рівня теоретико-правових досліджень у сфері приватного права в цілому; розроблення критеріїв структуризації приватного права; забезпечення найбільш повного врахування у процесі нормотворчої та правозастосовної діяльності приватних інтересів як основи конкретних правовідносин, спрямованих на задоволення різноманітних потреб індивідів; визначення меж взаємодії приватного та публічного інтересів та вироблення ефективних механізмів їх узгодження у процесі побудови громадянського суспільства в Україні.

Важливими пріоритетними напрямками науково-дослідницької діяльності у сфері цивільно-правових наук є також вироблення механізму реалізації основних положень нового Кодексу України, передусім Цивільного Кодексу та Цивільного процесуаль-

Українська академія правових наук
Фундаментальна бібліотека

ного кодексу, який має бути прийнято найближчим часом. Такими напрямками діяльності мають стати перш за все коментування прийнятих кодексів шляхом видання науково-практичних коментарів відповідно до кожного кодексу; законодавче забезпечення реалізації положень прийнятих кодексів у практичній діяльності. На розвиток окремих цивільно-правових інститутів мають бути розроблені і прийняті деякі законодавчі та інші нормативні акти, в підготовці яких повинні взяти участь усі члени відділення цивільно-правових наук. Актуальними є наукові дослідження нових положень прийнятих кодексів, оцінка шляхів їх реалізації в практичній діяльності; пропаганда, коментування, роз'яснення, широка інформація щодо змісту прийнятих кодексів шляхом проведення наукових, науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів», симпозіумів тощо; підготовка і видання підручників, навчальних посібників та методичних розробок з цивільно-правових дисциплін на основі нового цивільного законодавства; підготовка і видання науково-популярної літератури для широкого кола читачів; підготовка докторських і кандидатських дисертацій на основі нового цивільного законодавства.

Наука цивільного процесуального права в сучасних умовах покликана глибоко і всебічно дослідити основні проблеми цивільного судочинства, інших процесуальних форм вирішення цивільних справ і розширити зв'язки з нормотворчою і правозастосовною діяльністю. Одним з основних завдань науки цивільного процесуального права є дослідження закріплених Конституцією організаційних і функціональних принципів цивільного судочинства та проблем їх реалізації в галузевому законодавстві, зокрема в новому Цивільному процесуальному кодексі. Актуальними будуть дослідження окремих принципів цивільного судочинства: публічності, диспозитивності, охорони особи громадянина та ін. Виявленню ефективності процесуальних засобів забезпечення реалізації захисної функції цивільного судочинства сприятимуть дослідження комплексної проблеми цивільних процесуальних правовідносин, їх характерних ознак і складових частин. Самостійним дослідженням можуть бути питання цивільної процесуальної правосуб'єктності громадян, юридичних осіб, органів державного управління. Актуальними будуть дослідження особливостей розгляду окремих категорій справ позовного провадження, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, земельних правовідносин, правовідносин у га-

лузі інтелектуальної власності та справ окремого провадження.

Перспективи розвитку сімейного права найближчим часом полягатимуть у науково-теоретичному обґрунтуванні положень нового Сімейного кодексу України, а також механізму їх реалізації на практиці. Для цього треба розробити і прийняти низку законодавчих та інших нормативних актів, спрямованих на розвиток та реалізацію Сімейного кодексу України. Потребують наукового осмислення, теоретичного аналізу та відповідних висновків шлюбні майнові відносини в умовах ринкової економіки та господарювання. Багато новел містить новий Сімейний кодекс стосовно сім'ї та родини, які також потребують науково-практичного коментування. Необхідні нові науково-практичні коментарі Сімейного кодексу, підручники, навчальні посібники та методичні розробки.

Сьогодні стоїть важливе завдання по завершенню роботи з підготовки проекту Трудового кодексу України. Прийняття цього кодексу також потребує розробки відповідного механізму його реалізації та впровадження в практику, приведення у відповідність до нього чинних законів у цій сфері та розробки і прийняття нових законодавчих та інших нормативних актів, спрямованих на його розвиток і реалізацію. Набуття чинності Трудовим кодексом зумовить необхідність підготовки та видання науково-практичних коментарів, підручників, навчальних посібників та методичних розробок.

У галузі кримінального права науково-дослідницька робота проводилася в межах запланованих тем. Результати цих наукових досліджень знайшли своє практичне відображення у монографіях, підручниках, наукових статтях, коментарях до нового Кримінального кодексу України, висновках і рекомендаціях, надісланих Верховному Суду України та правоохоронним органам щодо проблем застосування кримінального законодавства України. На базі нового Кримінального кодексу і з урахуванням останніх досягнень науки кримінального права професорами кафедри кримінального права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого було підготовлено два підручники з кримінального права України (частини Загальна і Особлива), автори яких були удостоєні у 2002 р. премії імені Ярослава Мудрого в номінації «За підготовку і видання підручників для студентів юридичних закладів освіти», видано чотири науково-практичні коментарі нового Кримінального кодексу України.

Наукові дослідження у кримінальному праві мають проводитися в таких напрямках: 1) дослідження місця і ролі кримінального законодавства у забезпеченні та захисті прав людини, визначення підстав і меж допустимого обмеження цих прав та свобод при криміналізації і пеналізації діянь; 2) розробка проблематики впливу кримінального закону на «нову» злочинність (організовану, транснаціональну, пов'язану з такими новими соціальними процесами, як тероризм, корупція, злочинність у сфері економіки, засобів масової інформації, екології, незаконного обігу наркотичних засобів, відмивання брудних грошей, торгівлі людьми, зброєю та ін.); 3) дослідження меж криміналізації та декриміналізації діянь, їх пеналізації і депеналізації; 4) розширення впливу кримінального права на діяльність юридичних осіб тощо; 5) дослідження перспектив повноцінної інтеграції кримінального законодавства України в міжнародно-правову систему протидії злочинності, узгодження кримінального законодавства України з міжнародними зобов'язаннями України.

Дослідження кримінологічних проблем проводились в широкому спектрі — це і поглиблена розробка загальнотеоретичних питань кримінологічної науки, і розгляд прикладних питань щодо окремих видів та груп злочинів, і вдосконалення методики самих кримінологічних досліджень, і публікація монографій, підготовка дисертацій та ін. Сучасні ключові проблеми кримінологічної науки і практики полягають: 1) в отриманні науково-обґрунтованого уявлення про рівень, структуру та динаміку злочинності в Україні; 2) з'ясуванні дійсної соціальної сутності чинників, причин і умов злочинності та її окремих видів і груп; 3) прогнозуванні динаміки розвитку злочинності в країні; 4) розробленні методичного забезпечення кримінологічних досліджень; 5) розробленні більш ґрунтовної кримінологічної характеристики найбільш поширених та суспільно небезпечних злочинів (економічна злочинність, організована злочинність, злочинність проти життя і здоров'я особи, злочини в сфері господарської, службової діяльності); 5) практичній реалізації можливостей ДАСКІ тощо.

Наукова діяльність у сфері проблем кримінально-виконавчого права протягом останніх десяти років була присвячена розробці основ теорії кримінально-виконавчого права; розгляду питань реформування кримінально-виконавчої системи; розробці концептуальних засад Кримінально-виконавчого кодексу

України; дослідженню теоретичних та практичних проблем застосування окремих покарань; з'ясуванню особливостей кримінально-виконавчих правовідносин; теоретичному обґрунтуванню політики у сфері виконання покарань; вирішенню організаційно-правових проблем трудової зайнятості засуджених у місцях позбавлення волі.

Подальші дослідження в галузі кримінально-виконавчого права повинні бути присвячені таким питанням: 1) імплементація у вітчизняне законодавство міжнародних стандартів поведіння із засудженими в діяльність органів та установ виконання покарань; 2) розробка оптимального варіанта моделі прав і свобод засуджених із урахуванням існуючих в Україні соціально-економічних реалій; 3) застосування до правопорушників заходів, альтернативних покаранням; 4) дослідження проблем виконання покарання, не пов'язаних із позбавленням волі; 5) узагальнення практики застосування норм нового Кримінально-виконавчого кодексу України тощо.

Основними напрямками наукових досліджень у галузі кримінального процесу, які особливо інтенсивно проводились в останні роки, слід назвати такі: теоретичні основи кримінально-процесуального законодавства; принципи судочинства й особливості їх реалізації у кримінальному законодавстві; процесуальний статус суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності; розробка проблем доказів та доказування по кримінальних справах; дослідження підстав прийняття рішень органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю, та судами і вимог закону до них; проблеми, пов'язані з імплементацією норм міжнародного права у кримінально-процесуальне законодавство України, а також проблеми регулювання відносин, що виникають під час виконання зобов'язань по міжнародних договорах про співробітництво та надання правової допомоги у кримінальних справах.

Наукові дослідження у галузі кримінального процесу передбачають розгляд питань: 1) удосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів досудового слідства і судів; 2) особливостей касаційного та апеляційного провадження справ; 3) порівняльно-правового аналізу кримінально-процесуального законодавства різних держав; 4) співвідношення одноособового та колективного розгляду кримінальних справ судами різних інстанцій. Планується провести також низку досліджень по вивченню особливостей розслідування і розгляду окремих ка-

тегорій кримінальних справ (наприклад, злочинів у сферах господарської діяльності, обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, організованої злочинності та ін.).

Пріоритетним напрямком у науковій роботі в галузі проблем судової та правоохоронної діяльності було обрано розгляд таких актуальних в теоретичному і практичному плані питань: співвідношення прокурорського нагляду та судового контролю на стадії досудового слідства; стан та перспективи розвитку досудового слідства; перспективи створення і розвиток апеляційних судів та судів присяжних; проблеми оптимізації функцій прокуратури; теоретичні основи оцінки ефективності діяльності органів прокуратури; проблеми координації правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. В планах наукової роботи в галузі діяльності судових та правоохоронних органів передбачається розгляд таких проблем: 1) підвищення ефективності діяльності прокурорських та судових органів у цілому; 2) вдосконалення судового контролю та прокурорського нагляду за законністю виконання окремих слідчих дій; 3) питання, пов'язані з підтримкою обвинувачення у кримінальному судочинстві.

В галузі криміналістики, судової експертизи та юридичної психології в 1993–2002 роки дослідження провадились у межах комплексно-цільової програми «Проблеми удосконалення організації діяльності правоохоронних органів». Зокрема досліджувались такі теми: методика розслідування злочинів у сфері економіки і сфері корисливо-насильницьких злочинів; криміналістичні та організаційні проблеми використання технічних засобів у боротьбі зі злочинністю; криміналістичні проблеми збирання доказів технічними засобами у кримінальному процесі; проблеми теорії криміналістики і юридичної психології; проблеми судової експертології; криміналістичні проблеми слідчої діяльності.

У галузі криміналістики та юридичної психології найбільш перспективними напрямками є: 1) дослідження науково-технічного та інформаційного забезпечення боротьби зі злочинністю; 2) дослідження тактико-психологічних основ боротьби з організованою злочинністю та корупцією; 3) дослідження криміналістичних проблем боротьби з насильницькими злочинами, що вчиняються організованими злочинними групами; 4) дослідження проблем розслідування злочинів, пов'язаних з терористичними проявами; 5) дослідження проблем розслідування злочинів, пов'язаних з транзитом через Україну наркотичних та

психотропних засобів; 6) дослідження криміналістичних аспектів боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом; 7) дослідження тактичних засобів протидії організованій злочинності; 8) формування нових методик розслідування економічних та насильницьких злочинів, у тому числі створення окремих методик розслідування цих злочинів.

Центральною темою в дослідженнях науковців відділення екологічного, господарського та аграрного права є ефективність екологічного законодавства. Як відомо, сьогодні Україна має одну з найкращих систем екологічного законодавства в Європі, побудовану на обґрунтованих юридичною наукою засадах. Проте системність екологічного законодавства не є запорукою його реальної ефективності, яка багато в чому залежить від практики його реалізації. Виникають і нові екологічні відносини, які потребують внесення змін і доповнень до системи екологічного законодавства України, його гармонізації з міжнародним та європейським правом.

До найбільш актуальних сучасних проблем еколого-правової науки належать насамперед визначення предмета екологічного права і пов'язана з цим чіткість еколого-правової термінології, оскільки сьогодні для позначення предмета регулювання у нашому законодавстві використовують різні терміни: «природа», «довкілля», «навколишнє природне середовище», «навколишнє середовище» тощо.

Інше важливе питання стосується сутності права власності на природні ресурси. Воно по-різному регулюється в Конституції України і чинному екологічному законодавстві. Зокрема, ст. 13 Конституції України проголошує, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Як відомо, конструкція «право власності народу» на природні ресурси була запозичена з Конституції України 1978 р., однак за сучасних умов вона не враховує нових вимог до використання природних ресурсів, обумовлених переходом країни до ринкової економіки. Саме через це у новому Земельному кодексі України закріплюється право приватної, комунальної і державної власності на землю.

Актуальною залишається проблема розробки і прийняття цілісного Екологічного кодексу України. Це зумовлено тим, що Закон України «Про охорону навколишнього природного сере-

довища» вже не відповідає сучасним потребам. Тому концептуально обґрунтованим вирішенням цієї проблеми повинно стати прийняття нового за формою і змістом комплексного акта екологічного законодавства, а саме Екологічного кодексу України.

Наступне – це проблема гармонізації національного екологічного законодавства з нормами міжнародного та європейського права, гострота якої зумовлена сучасними тенденціями глобалізації та інтеграції різних правових систем. Слід підкреслити, що тут йдеться саме про узгодження вимог національного екологічного законодавства з відповідними стандартами міжнародного і європейського права. Тому гармонізація не є тотожною адаптації, це більш гнучке поняття, яке передбачає взаємний вплив національного і міжнародного права. Однією з таких новел національного екологічного законодавства, які заслуговують на увагу в цьому відношенні, є норма Конституції України, якою закріплюється право громадян України на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Важливою є проблема пошуку шляхів поліпшення практичної реалізації екологічного законодавства, яка має вирішуватися екологічними, технологічними, економічними, організаційними, контрольними та іншими засобами. За сучасних умов особливо значення серед них набувають економічні методи. Існує гостра потреба у більш широкому використанні такого запобіжного засобу, як екологічна експертиза проектів будівництва.

Сутність ще однієї проблеми екологічного права пов'язана з забезпеченням невідворотності застосування юридичних санкцій за екологічні правопорушення. Зокрема, зараз до суду надсилається приблизно у два рази менше кримінальних справ за екологічні злочини, ніж десятиліття тому. Отож, настав час посилити юридичні санкції за злочини у цій сфері, насамперед санкції матеріального характеру щодо юридичних осіб, які забруднюють довкілля.